

CSÜLLÖG GÁBOR*

A VAJDASÁG A KÁRPÁT-MEDENCE TÖRTÉNETI TÉRSZERKEZETÉBEN

VOIVODINA IN THE HISTORICAL SPATIAL STRUCTURE OF THE CARPATHIAN BASIN

ABSTRACT

It is difficult to define Voivodina – an autonomous province within the former Yugoslavia – from historical points of view, since there was no precedent of a similarly detached area of this size within the historical Hungarian state. Much the same circumstance evolved by the organization of Serbian Voivodina during the Habsburg absolutism between 1850 and 1860, but its territory formed from Backa and Banat was not exactly the same as that of the later Voivodina in Yugoslavia, partly because of military borderlands which did not belong to Serbian Voivodina and, on the other hand, because part of it was annexed to Romania by the Trianon Peace Treaty. During its two thousand-year-old history, this territory belonged to four states altogether: the Roman Empire, the Hungarian Kingdom, (within this, from the 18th century to the Habsburg Empire), to the Ottoman Empire in the 16–17th centuries, and since 1920, to the Serbo-Croatian-Slovenian Kingdom (Yugoslavia, later Serbia). Except for the period of the Ottoman Empire, it was always situated on a given state borderline. Consequently, Voivodina has characteristics which essentially derive from its spatial situational and structural complications and evolve from conflicts with state territories.

1. Egyedi térhelyzet – az európai áramlási zóna gyűjtőpontjában

A volt Jugoszlávia közigazgatási egysége – a Vajdaság – magyar történeti vonatkozásokban nehezen behatárolható, mivel ebben a területi kiterjedésben hasonló közigazgatási elkülönítésre a történeti magyar államon belül nem volt példa.¹ Megközelítő állapot is csak 1850 és 1860 között jött létre a Szerb Vajdaság megszervezésével a Habsburg önkényuralom korszakában, de ennek Bácskából és Bánátból kialakított területe sem volt teljesen azonos a későbbi jugoszláviai Vajdasággal, részben a katonai határörvidékek miatt, amelyek nem tartoztak a Szerb Vajdasághoz, másrészt egy része Trianon után Romániához került. A terület kétezer éves történetében összesen négy államterhez tartozott: a Római Birodalomhoz, a Magyar Királysághoz (ezzel együtt a 18. századtól a Habsburg Birodalomhoz), a 16–17. században az Oszmán Birodalomhoz, 1920-tól pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz (Jugoszláviához, majd Szerbiához). Egyetlen időszakot, az oszmán uralom időszakát kivéve, mindig adott államter határán helyezkedett el. A Vajdaság a fentiekből adódóan igen sok olyan sajátosságot hordoz, amelyek alapvetően térhelyzeti, térszerkezeti problémákból és az államterek ütközési folyamataiból adódnak.

A térség a Duna mentét követő európai áramlási zóna gyűjtőpontjában, a Kárpát-medence és a Balkán találkozásánál található.² Térhelyzetileg egy olyan érintkezési tér, ahol mind a két nagyszerkezeti egység térfolyamatai érvényesülnek. A Balkán Európában peremi helyzetű félsziget Közép-, Dél- és Kelet-Európa, valamint Ázsia között, míg a Kárpát-medence közép-európai helyzetű nagymedence Kelet- és Nyugat-Európa között. Környezeti adottságaik különbözősége és eltérő eurázsiai áramlási helyzetük következté-

* PhD, egyetemi adjunktus, ELTE TTK Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék.

ben a kontinens történeti folyamataiban önálló, társadalmi tereké különültek el, eltérő jellegű történeti térszerkezettel és állami tér fejlődéssel.³

A két földrajzi egység érintkezésénél az első állami terek a Római Birodalom provinciái voltak, amelyek elsősorban a dunai nagy áramlási zónát szervezték és ellenőrizték. A provinciák felbomlása után a Balkánon fennmaradt az állami terek Bizánchoz kötődtek, míg a Kárpát-medencében új állami tér csak a 11. században jött létre. Ugyanakkor sok folyamat ekkor együttesen érvényesült a két térségben: a szláv, bolgár, magyar népesség migrációja, a keresztény vallás uralkodóvá válása, a helyi morva, magyar, bolgár, horvát államok szerveződése és a külső birodalmi (Bizánc, Német-Római Birodalom) hatások jelentkezése. E néhány évszázad alatt a későbbi Vajdaság területén nehéz lenne éles határt vonni a két nagytérség között. A Magyar Királyság teljes kárpát-medencei kiépülésével, az európai jogrendbe való beépülésével és a birodalmi hatásoktól történő függetlenedésével a két térség állami térszerveződése a 11. század után eltérő irányt vett.⁴ A Balkánon a szervezett állami tér visszaszorult, a bizánci uralom részekre esett és a változó erősséggel képződő helyi állami terek nem tudták felülmúri a földrajzi osztozottságot. Ez az állapot a szerb törekvések kapcsán sem változott tartósan, ők ebben a folyamatban már a gyorsan építkező oszmánssággal találták szembe magukat. A törökök a Balkánon az áramlási vonalak átfogásával gyorsan és tartósan fűzték egybe a földrajzi tagoltsághoz rögzült helyi állami tereket.

A Kárpát-medencére épülő magyar államtér hosszú évszázadokra szilárdná vált és a földrajzi térből egységes struktúrát hozott létre. A nyugati mintára kiépített erős államiséggel semlegesíteni tudta a nyugati hatásokat, a szlávón balkáni előtér tartományi beépítésével és a boszniai perem katonai ellenőrzésével, valamint az Al-Duna erőteljes védelmi lezárásával hatékonyan szűrte meg a balkáni folyamatokat. A magyar állam területi egységének kulcsa a Duna által közvetített áramlási útvonal két medencei bejáratának – északon a Morva-délen a Morava-kapu – birtoklása volt, mivel ezek a Kárpát-medencébe irányuló áramlások és külső területi törekvések legfontosabb gyűjtőpontjait jelentették. A Duna menti fő átáramlási zóna lezárásával az áramlások bizonyos formái és azok hatásai (a népességmigráció, vallási, kulturális, gazdasági elemek diffúziója stb.) nem szűntek meg teljesen. A tartományok keleti és déli elhelyezkedése mutatta, hogy az ezekből az irányokból érkező hatásfolyamatok egyre jobban eltértek a magyar állam közép-Európába illeszkedő rendszerétől ezért a magyar állam dukátusok, majd tartományok (Erdély, Szlávia, Horvát Királyság) és katonailag uralt területek (délvidéki bánóságok) szervezésével szűrte meg a külső áramlásokat.⁵

2. Speciális államtér-funkció: peremhelyzet

A magyarországi térszerkezetben a fő európai áramlási vonal be és kilépésénél, a Bécsi-medencénél és a Délvidéken alapvetően peremi ütköző terek jöttek létre. Ezek egyszerre voltak vonalas rendszerek (erődvonalak) és területi rendszerek (örvidékek, bánóságok, határörvidékek).⁶ Lényegében ez a szerkezet és hatásrendszer készítette a Magyar Királyságot a folyamatos regionalizációra, a bánági struktúra kialakítására ezzel jelentős balkáni területeket kötöttek a kárpát-medencéhez, így a 11–16. században a két nagytérség kapcsolatában a magyarországi folyamatok voltak a dominánsak. A középkori magyar állam térszerkezetének legérzékenyebb része a Duna déli szakasza volt, itt az erődrendszerek, központok elsősorban a Dunához, Tiszához és a Temeshez kapcsolódtak és a köztük lévő terület lazábban szervezett, áramlásokat, migrációkat felfogó, befogadó zóna volt, külön területi forma nélkül.⁷ Erőteljes balkáni kitétsége a Morava (a fő balkáni áramlási zóna) irányából közvetlen balkáni népességmigrációs hatást eredményezett, amely szoros összefüggésben volt a Balkán történeti térszerkezetének sajátosságaival.

A 16. század elején a nyugati kapcsolódást jelentő dinasztikus politika függési következménye és a balkáni, török ellenes katonai megoldás kudarca egyszerre jelentkezett a Magyarország történetében. Az áramlási kapuk elvesztése következtében a Kárpát-medencében megjelenő két birodalom révén megszűnt a Duna mentén a magyar állam által korábban kialakított nyugati és déli elzárás. Majd 150 évig két eltérő struktúrájú, európai és ázsiai birodalom feszült egymásnak a Kárpát-medence belsejében. A Habsburg uralom a közép-európai áramlásokba kapcsolta be a királyi országrészt, az Oszmán Birodalom pedig a Balkáni áramlásoknak nyitott utat a Kárpát-medencében.⁸ A birodalmi határok azonban nem voltak sem etnikai, sem gazdasági, sem vallási határok, elsősorban politikai tereket különítettek el. Az Oszmán Birodalmon belül a Délvidék döntő része beépült a nyugat-balkáni térszerkezetbe, ez pedig jelentős gazdasági és etnikai átrendeződéssel járt, ugyanakkor a térség peremi helyzete lényegében nem változott, csak a kapcsolódási irány fordult meg. A későbbi Vajdaság térsége, bár nem közvetlen határhelyzetben volt, de szerveződésében, funkcióiban alapvetően az Oszmán Birodalom peremvidékének része volt, annak minden társadalmi, etnikai vallási következményével.

A 18. század első két évtizede után a térség ismét a kárpát-medencei államtérhez került, de 1878-ig nemcsak peremi funkciókkal, hanem a katonai határőrvidékek révén igen erős elválasztó, ütközőzóna szerepkörrel. Míg a Dráva – Száva közötti Zágráb, Varasd, Pozsega, Verőce vármegyék nagyobb része nem került közvetlenül katonai irányítás alá, addig a déli határ Duna menti részén az 1718 és 1778 között létező Temesi bánóság és az határőrezredek területei mellett a vármegyék háttérbe szorultak. Csak a kiegészítés után gyengültek a térségben a korábbi ütközőtéri funkciók. Bácska és Bánát a dualizmusban a modernizálódó Magyarország gazdasági térszerkezetének urbanizációs és agrárcentrumává vált és teljes mértékben a közép-európai folyamatokhoz kötődött.⁹

1920-tól azonban az európai politikai tér átrendezése a térséget az új délszláv államhoz, a balkáni térhez csatolta, amely ismét a határhelyzet és a peremi funkciók erősödését hozta magával.

3. Egyedi etnikai tér – folyamatos etnikai arányváltozás

A térségnek helyzetéből adódóan a korábbi évszázadokban is igen vegyes etnikai képe volt, dákok, kelták, majd jazigok szlávok, avarok, bolgárok éltek itt és ez a kevert jelleg a 11–16. században sem változott, a magyarok mellett, főleg kunok, szlavónok, szerbek, németek lakták a térséget. Mindenek oka a több irány által befolyásol migrációt erősítő áramlási helyzet és az államterekben betöltött peremi és ütköző funkció volt, amely a határvédelem kapcsán vonzotta a belső migrációt és annak koncentrálódását, mind a kárpát-medencei, mind a balkáni oldalon. A két térség ellentétes felépítésű történeti térszerkezete a legtöbb korszakban sem különült el élesen egymástól, az átfedő áramlások következtében egymásba fonódó etnikai terek folyamatos kapcsolatot adtak az ütköző állami terek időszakában is. Az egységes, bár kiterjedésében és irányító struktúrájában változó kárpát-medencei és a széttagolt mozaikos nyugat-balkáni térszerkezet etnikai és áramlási folyamataiban sokszor illeszkedett egymáshoz, vallási, kulturális és politikai folyamataiban, állami tereiben viszont gyakoribbak voltak az ütközések, amelyek elsősorban a birodalmi terek gyengülésekor erősödtek fel.

A 16–18. századi területi folyamatoknak komoly közvetett, illetve közvetlen következményei voltak a későbbi századokra.¹⁰ A hódoltsági időszakban erőteljesebb vált a balkáni népek, főleg a szerbek betelepítése a részben elnéptelenedő dél-alföldi területekre. Főleg a folyók mentén és a török hadigazgatás területi rendszeréhez igazodva jelentek meg településeik, a magyar etnikumú mezővárosok között.¹¹ A török kiűzése és a kurucok szerbek elleni hadjáratai jelentősen megritkították a térség népességét. Az ezt követő 18. századi

Habsburg betelepítési politika következtében tovább változtak az etnikai megoszlás arányai. A török uralom alatt megnövekedett, majd részben elmenekült, részben elűzött balkáni, főleg rác népesség helyére kisebb részben magyarok, nagyobb számban románok, szlovákok és főleg németajkú nyugatról érkezett telepesek kerültek. Ennek és a hadsereg jelenlétének köszönhetően a térség etnikai összetétele a későbbi korszakokra is kihatóan igen mozaikossá vált. Ezzel összefüggésben megváltozott a térség településhálózata, a falvak száma gyarapodott, a gabonatermelő övezetben lévő mezővárosok növekedtek.¹² Az itt állomásozó határőrezredek társadalmi és gazdasági hatása is folyamatos volt a kiegyezésig.

4. Váltakozó erejű és hatású régiókialakítási folyamatok

A Habsburg birodalmi struktúrájának alapvető igénye volt a peremeken a funkcióknak megfelelő területi formák kialakítása. Ehhez Magyarország megyei struktúrája több okból nem volt megfelelő erős politikai tartalma és a központosítással szemben álló érdekei miatt. A kiváltságolt területek pedig, bár katonai szolgálattal tartoztak mégsem voltak használhatók, mivel a jász-kun és hajdú kerületek az ország belsejében voltak és a székely székek határőrizete sem felelt meg a 18–19. század kormányzati igényeknek. Nem véletlenül jellemezte a Habsburg politikát a belső és külső politikai viszonyok függvényében kiegyezésig határozott törekvés a megyéket elfedő, vagy negligáló, egyedi funkciókkal rendelkező régiók kialakítására.¹³

4.1. Államtérfunció – közigazgatási keret

A 18. századi Habsburg hatalom új területi struktúráját a saját belső és külső politikai céljainak megfelelően építette ki, felhasználva mind a korábbi (pl. megyerendszer), mind a 17. században kialakult (pl. alföldi mezővárosok) térszerkezeti összetevőket, kiegészítve azt azokat új elemekkel (pl. betelepítési terek, határőrvidékek). A török kiűzése utáni évtizedek lehetővé tették, hogy az Oszmán Birodalommal határos területeken a megyékből kivéve szervezzék meg a határőrezredek területét. 1718 és 1878 között pedig külön jogállású területeként kialakították a Temesi Bánság területét, részben helyzetére, részben funkciójára és sajátos etnikai szerkezetére építve. A Habsburg politikának – tanulva a török törekvésekből – fontos célja volt a balkáni áramlások lezárása, illetve a határos etnikumok céljaiknak megfelelő kezelése, ez megmutatkozott a szerbekkel, horvátokkal kialakított 18–19. századi politikában, de főleg az 1948–49-es eseményekben, majd pedig Bosznia okkupációjában.

A 18. század végére a Kárpát-medencén belüli regionális folyamatok újra összekapcsolódtak, amelyet nagyban segített a Habsburg regionalizáció központosító törekvése. A regionális területi irányítás megtapasztalt előnyei és a megyékkel szembeni politika érdekei által is vezérelve II. József 1785-ben felfüggesztette a megyegyűléseket és Magyarországot (Erdély nélkül) 10 kerületre osztotta fel. A jozefinista kerületekben már érdekes súlyt kaptak az etnikai viszonyok, csak a Pesti és részben a Nagyváradi kerületben volt magyar többség, de ez sem volt nagymértékű. A többiben alapvetően a megosztás, a szembeállítás érvényesült a Győriben magyar – német, a Nyitraiban és Besztercebányáiban magyar-szlovák, a Kassaiban és Munkácsiban magyar – szlovák/ruszin, a Pécsiben és Zágrábiban magyar – horvát. Ugyanakkor minden kerület központjában, főleg a nemzetiségek területeinek városaiban (kivételesen horvát területek) alapvetően német többség volt jellemző. A Temesvári Kerületben Bánságot és Bácskát a peremhelyzet és az áramlás befogadás alapján kapcsolták össze, kiemelve azt az etnikai különösséget, amely összetétele alapján jellemezte. A Temesi Bánság után – néhány a szerbek települések által a korábbi évszázadokban rövid időre kialakított területi kapcsolódást figyelmen kívül hagyva – a jozefinista kerület volt a második halvány előzménye a későbbi Vajdaságnak, de attól eltérően ez még szerb többség nélküli volt.

A következő közigazgatási téregységben az etnikai különösség helyett már az etnikai kiemelés játszott szerepet, elsősorban a Habsburg politikai céloknak megfelelően. Az önkényuralmi jellegű területi-közigazgatási rendszert 1851-ben hozták létre, hatálytalanítva az olmtüzi alkotmányt és Magyarországot is autonómiát nélkülöző közigazgatási tartományokra osztották fel. Létrehozták, a Pozsonyi-, Kassai-, Pest-Budai-, Nagyvárad-, Soproni-kerületeket. Ferenc József tartományi kerületi beosztása válasz és büntetés volt a magyar önállósági törekvésekre, ezért emelte ki a Bánságra és Bácskára épülő kerületében a szerbeket, amikor létre hozta a Szerb Vajdaságot, a 20. századi Vajdaság eszmei előzményét.¹⁴

A hatvanas években újra növekedett a megyei hatáskör és a kiegyezést követően újrászerveződtek a megyék, a század végére egy a korábbiaknál sokkal szilárdabb és teljesebb megyerendszer alakult ki, megszüntetve minden egyéb korábban létező területi közigazgatási formát, ezzel Bánság és Bácska is teljesen betagozódott, azonos megyei szerkezettel a területi közigazgatási rendszerbe.¹⁵ A magyar kormányzat részéről a funkcionális területi igazgatóságok (pl. vasút és posta), valamint a statisztikai régiókon kívül a korábbi kerületformák magyarellenessége és a nemzetiségek sajátos területi elrendeződés miatt a dualizmus időszakában nem merült fel a megyéknél nagyobb területegységek közigazgatási kialakítása.¹⁶

4.2. Gazdasági tér: térhelyzeti, adottsági és diverzitási előnyök

A 19. század utolsó évtizedeinek gazdasági fejlődése, az iparosodás, a modernizáció, az erősödő urbanizáció jelentős területi különbségekkel zajlott le Magyarországon.¹⁷ Alapvetően a korábbi fejlettségi állapot, a természeti adottságok, a társadalmi potenciálok, a népsűrűség és nem utolsósorban az érdekérvényesítések szabták meg a területi különbségeket, Elsősorban Budapest, a Budapest és Bécs közötti térség, a felvidéki és a Déli-Kárpátok térségéhez kapcsolódó ipari térségek, valamint az alföldi gabonatermelő agrárvárosi zóna vált erőteljesen modernizálódó és gazdaságilag gyorsabban fejlődő területté. Velük együtt a funkciókkal, intézményekkel gyarapodó, regionális központtá váló nagyvárosok (Pozsony, Kassa, Debrecen, Nagyvárad, Kolozsvár, Temesvár, kisebb mértékben Arad, Szeged, Pécs és Zágráb) vonzáskörzete emelkedett ki gazdaságilag. A sűrű vasút- és pénzintézeti hálózat és a hierarchikus intézményrendszerek megélnkítették a térbeli kapcsolatokat egy-egy régióközpont vonzáskörzetében, ennek következtében a gazdaság és a közigazgatás térbeli folyamatai kisebb nagyobb területegységeket gazdasági régióvá fűztek össze. Ilyen volt a Kisalföld, a Gömri iparvidék, a Partium és ilyen volt a Délvidék, a Bánság és Bácska térsége. Földrajzi helyzete, etnikai sokszínűsége, külső és belső áramlási kapcsolatai, kiemelkedő agrár-, főleg gabonatermelése, valamint a Krassó-Szörényi ipar kiépülése komoly gazdasági fejlődést indított el a Délvidéken. Budapest és a Kisalföldi régió mellett ez a térség igen koncentráltan mutatta a legfontosabb modernizációs jellemzőket: erős urbanizáció, intézményi bővülések, fejlett pénzintézeti hálózat, kereskedelmi központok, sűrű, hierarchizált vasúthálózat, erős agrárgazdaság, gyors iparosodás, fejlett nehézipari térségek. Sűrű városhálózatában jelentős szervező központokká váló történeti városok Újvidék/Pétervárad, Temesvár, Arad¹⁸ adták a külső gyűrűt, míg a belső magterületét kereskedelmi és közigazgatási funkciókkal kiegészülő agrárvárosok (Baja, Szabadka, Zombor, Zenta, Szeged, Hódmezővásárhely, Makó) jelentették. Ez a fejlődés és főleg a területi összekapcsolódás sok tekintetben táplálkozott a térség történeti sajátosságaiból, az áramlási gyűjtőpont helyzetéből, a határmenti, ekkor nyitott peremi funkcióiból, az etnikai összetettségéből, az ebből fakadó, még a Kárpát-medencében is egyedülálló etnikai különösségéből.

1920 után a gyorsan fejlődő közép-európai térség nagy része a környezetétől gazdaságilag elütő balkáni térséggé vált. Peremi helyzetében¹⁹ az újabb irányváltással ismét előtérbe került az ütközőtéri funkció, de a legnagyobb visszaesést a három ország közötti fel-

darabolás és az etnikai sokszínűség fokozatos eltűnése, az etnika homogenizáció okozta és okozza. A Vajdaság ma halványuló közép-európai strukturájú térség²⁰ balkáni szerveződési formákkal²¹ és a szerbség balkáni migrációjának gyűjtő funkciójával. Míg a kárpát-medencei térben csak rövidebb időszakokra, egyedi funkciókra szervezték önálló téregységgé és ezen a néven alig tíz évig létezett, addig a balkáni térben mássága révén szinte a kezdetektől elkülönülő térként jelent meg. Mindezek következtében 1920 óta küzd politikai és regionális identitás problémákkal, ennek pedig a balkáni folyamatok tanulsága szerint a jövőben komoly kihatásai lehetnek a kárpát-medencei térre.²²

JEGYZETEK

- Gulyás L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest, 285 p.
- Csüllög G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szabó A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. pp. 334–341.
- Csüllög G. (2009): Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés? In: Balkán Füzetek Különszám I–II. Pécs, 2009. pp. 204–210.
- Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.) A terület-és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. pp. 37–73.
- Csüllög G. (2009): A középkori Magyarország regionális tagolódása. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 4–5. szám, 2009/4–5. No. 6–7. pp. 64–71.
- Suba J. (2009): Határvidék – határvédelem a földrajzi térben. In: A virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyve 2009. Szeged–Kaposvár, 2009. 255–260. old.
- Csüllög G. (2009): A középkori Magyarország regionális tagolódása. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 4–5. szám, 2009/4–5. No. 6–7. pp. 64–71.
- Nagy M. M. (2008): A török hódoltság mint földrajzi régió. In: Közép-európai Közlemények 2008/1. 80–85. old.
- Kókai S. (2010): A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyházi Főiskola TFI. Nyíregyháza, 2010. p. 421.
- Gulyás L. (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. pp. 83–87. old. I. m. Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007. pp. 83–87.
- Kókai S. (2010): A Bánság, mint a történelmi Magyarország sajátos régiója különböző szemléletek tükrében. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 17–28.
- Gulyás L. (2009): A magyar gazdasági élet jellemzői a 18. század és a 19. század fordulóján. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 13–30.
- Gulyás L. (2009): A gazdasági élet a polgári forradalom és az önkényuralom korszakában 1848–1867. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 45–59.
- Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.) A terület-és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. pp. 37–73.
- Gulyás L. (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
- Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.) A terület-és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. pp. 37–73.
- Gulyás L. (2009): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk.) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged, 2009. pp. 93–99.
- Gulyás L. (2010): A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged a dualista korszakban. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 38–45.

19. Suba J. (2001): A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határváltozások tükrében 1867–1941 között. In: Suba J. (szerk.): „A Közigazgatás, a véderő és a rendvédelem kapcsolatának változásai a polgári magyar állam időszakában” Rendvédelem-történeti Füzetek X. évf./12. szám, Budapest 2001, pp. 102–107.
20. Nagy Imre–Belenka Csaba (2009): A romániai és szerbiai vállalkozói környezet bemutatása. I. m.: Gulyás L.–Gál J. (szerk.) (2009): 87–118. old.
21. M. Császár Zs. (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti intézet és Múzeum. 2008. pp. 164–172.
22. M. Császár Zs. (2011): A magyar–balkáni kapcsolatok egyes dimenziói a 21. század elején. In: Közép-európai Közlemények IV. évfolyam 2. szám (No. 13.) 2011/2. pp. 69–80.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csüllög G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In: Reményi P.–Szebényi A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. PTE TTK Földrajzi Intézet KMBTK, Pécs, 2008. pp. 334–341.
- Csüllög G. (2009): A középkori Magyarország regionális tagolódása. In: Közép-Európai Közlemények II. évfolyam 4–5. szám 2009/4–5. No. 6–7. pp. 64–71.
- Csüllög G. (2009): Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés? In: Balkán Füzetek Különszám I–II. Pécs, 2009. pp. 204–210.
- Gulyás L. (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest, 285 p.
- Gulyás L. (2007) Vajdaság: Történeti áttekintés. pp. 83–87. old. I. m. Nagy Imre (szerk.): A Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs–Budapest. 2007.
- Gulyás L. (2009/b): A magyar gazdasági élet jellemzői a 18. század és a 19. század fordulóján. In: Gulyás L. (szerk. 2009/a) A modern magyar gazdaság története. JATEPress, Szeged. pp. 13–30.
- Gulyás L. (2009/c): Regionális folyamatok a 19. században. In: Gulyás L. (szerk. 2009/a) pp. 93–99.
- Gulyás L. (2009/d): A gazdasági élet a polgári forradalom és az önkényuralom korszakában 1848–1867. In: Gulyás L. (szerk. 2009/a) pp. 45–59.
- Gulyás L. (2010): A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged a dualista korszakban. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 38–45.
- Kókai S. (2010/a): A Bánság, mint a történelmi Magyarország sajátos régiója különböző szemléletek tükrében. In: Közép-európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 17–28.
- Kókai S. (2010/b): A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyházi Főiskola TFI. Nyíregyháza, 2010. p. 421.
- M. Császár Zs. (2008): Magyarok a határ túloldalán. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti intézet és Múzeum. 2008, pp. 164–172.
- M. Császár Zs. (2011): A magyar–balkáni kapcsolatok egyes dimenziói a 21. század elején. In: Közép-európai Közlemények IV. évfolyam 2. szám (No. 13.) 2011/2. pp. 69–80.
- Nagy Imre–Belenka Csaba (2009): A romániai és szerbiai vállalkozói környezet bemutatása. I. m.: Gulyás L.–Gál J. (szerk.) (2009): 87–118. old.
- Nagy M. M. (2008): A török hódoltság mint földrajzi régió. In: Közép-európai Közlemények 2008/1. 80–85. old.
- Suba J. (2001): A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határváltozások tükrében 1867–1941 között. In: Suba J. (szerk.): „A Közigazgatás, a véderő és a rendvédelem kapcsolatának változásai a polgári magyar állam időszakában” Rendvédelem-történeti Füzetek X. évf./12. szám Budapest 2001, pp. 102–107.
- Suba J. (2009): Határőrvidék – határvédelem a földrajzi térben. In: A virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyve 2009. Szeged–Kaposvár, 2009. 255–260. old.
- Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2010): A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar István (szerk.) A terület-és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2010. pp. 37–73.